

Német telepések a 18. században

Az őslakos magyar nép életmód-modelljétől élesen különbözik azoké a németeké, akik telepesként érkeztek az elpusztult, de mezőgazdasági szempontból igen értékes területekre: a dunántúli lankás löszhátakra és alacsony fennsíkokra, a Bácska üledékes, löszös és fekete, ármentes öntéstalajaira, valamint a Tiszántúl és a Bánát ugyancsak változatos löszhátas, öntés és mocsaras vidékeire. A Bánát belsejében lévő mocsarak egy lényeges vonásban különböznek a Duna és a Tisza mentiektől: ezeket nem öntötték el évenként megközelítőleg rendszeresen érkező árhullámok, így lecsapolásuk – holland mérnökök segítségével – pár évtizeden belül sikerrel járt.

Kedvezmények

Nem kétséges, hogy minden telepes szinte eleinte csalódik új hazájában és a csábító ígéretekben, melyekkel idecsalogatták. Nem várt nehézségekkel találkozik: járványok, a szomszédok ellenséges magatartása, szokatlan éghajlat stb. A Dunántúlon és a Duna–Tisza között az első telepések nem is maradnak meg sokáig egy helyen. Rendszerint továbbállnak az eleinte 3, majd csakhamar 5 évre szóló teljes adómentesség lejártával. Megszöknek, új helyen jelentkeznek és kérnek 5 év adómentességet. A telepések ugyanis mindnyájan eleve rendelkeznek a szabad költözés jogával. Az „őslakos” magyar falvak lakói ezzel szemben örökös, röghöz kötött jobbágyok.

A császári pátensek eleinte előírták, hogy a telepéseknek legalább 200 forint készpénze legyen, de nem volt meg ez már a 18. század elején érkezők mindegyikénél sem. Jöttek 60–80–120 forinttal is. Sokan iparosokként próbáltak megélhetést találni, de ezekre alig volt szükség, helyesebben: senki sem tudta megfizetni termékeiket. Az első összeírásokban büszkén vallják magukat mestereknek, a második, harmadik összeírásban már jobbágyként szerepelnek, kénytelenek a földből megélni. A szerencsésebbek olyan földesúrra is találhattak, aki félig fölépített házakkal várta őket, csak a lakóház befejezésénél kellett segédkezniük. A ház elkészülte után kaptak egy tehenet, ágyat, szalmazsákot, pokrócot, zsákot, fejszét, kapát, villát, rokkát, a telkesek esetében 4 lovat vagy 22 forintot, lószerszámot, ekét, boronát és más, a gazdálkodáshoz szükséges felszerelést. A legszerencsésebbek azok voltak, akik csak a 18. század utolsó évtizedeiben érkeztek a Bánátba. Nekik 15 év adómentességet és teljesen felépített falvakat ígértek; ahol imaház, iskola, pap- és tanítólak is állt. Két-két falunak kijelölt sebész felcsere volt, és a faluközösségek még a tűzoltó felszerelést is megkapták.

Összehasonlíthatatlanul nehezebb körülmények közt vertek gyökeret a század első felében érkezettek, ezért ezek közt nagy volt nemcsak a halandóság, hanem az elvándorlás, kóborlás is. Tudunk olyan telepítésről, mely során Bécsből és a környező tartományokból összegyűjtötték a rendzavarókat, korhelyeket, verekedős elemeket, minden támogatás nélkül rákényszerítették őket az útra, és a Bánátban szélnek eresztették őket. Bécs ily módon szabadult meg a városban élő „erkölcstelen személyektől”, így a prostituáltaktól is. Ennek a gyakorlatnak II. József vetett véget.

A település

A telepések, különösen az első jövevények, ideiglenes kunyhókban húzták meg magukat vagy az elpusztult falvak romos házait javígtatták ki. Néhány esetben az elűzöttek kész és jó házait is megkapták. De hamarosan mérnökiileg kimért, utca soros, szalagtelkes, rendezett falvakat építettek ki maguknak. (A Bánátban a 18. század utolsó évtizedeiben egységes tervrajz alapján felépített típusházakat kaptak, volt ezek közt szabályos köralap rajzú is, de a legtöbb utcásoros vagy sakktáblás kimérésű volt. A házakhoz felépítették az istállót, mely vagy a házhoz illeszkedett, a ház tengelyében vagy azzal derékszöget alkotva határolta a ház előtti udvart.) A hosszú, háromhelyiséges, szoba, konyha, szoba+kamrás házak az útra merőlegesen helyezkedtek el. A konyha szabadkéményes és téglafalazású volt. Telepes faluban mindig egy telken találjuk a lakóházat és szorosan mellette az istállót, illetve az istállóval egybeépített pajtát. A kétbeltelkes, szálláskertes település ismeretlen.

A gazdálkodás

Mivel ártérben német településfalu nem létesült, s eleinte az erdős hegyvidéket is elkerülték a jövevények, nyilvánvaló, hogy a földművelés állt gazdálkodásuk középpontjában. Közös használatú területeket, erdőt vagy legelőt keveset kaptak, és amit kaptak, hamarosan azt is inkább felosztották maguk közt. Így már a 18. század végén akad olyan német telepésfalu, melynek nincsen legelője: a teheneket s más állatokat, ökröt, lovat istállón tartják, és részükre takarmányt természetnek. A legfontosabb állat a tehén. A 18. század első felében nagy telepítéseket végrehajtó Károlyi Sándor ezt írja feleségének a német telepésekről: sok gyermekük van, s a tejért majdnem meghalnak. A tej kiemelten fontos a német gazdálkodási stratégiában és életmódban, egészen a 20. század derekáig. Nem az erős, edzett, de ugyanakkor lassabban fejlődő szürke magyar marhát tartják, mely viszonylag kevesebb tejet is ad. A németek a tejelésre kitenyésztett, főként svájci marhafajtákat fejtek, melyekkel a nyugat-magyarországi földbirtokosok tejtermelő svájcerájaiban már a 17. század végén és a 18. század elején kísérleteztek. Igaz, hogy e tejtermelő földesúri majorságok, melyekhez Svájcból sajtttermékeket is hozattak, értékesítési nehézségek, a piac hiánya miatt mind megbuktak, de a

teheneket és a fajtát a telepések nagyra értékelték, és sikeresen tenyésztették tovább.

A szigorú törzsöröklési rend folytán a minden ingatlanból kizárt többedik fiúgyermek igyekezett valamilyen ipart elsajátítani, még akkor is, ha többnyire csak napszámból élhetett meg. Első kapott vagy megszerzett tőkéjével azon volt, hogy önálló kis házat és kis istállót építsen magának, és abba gyermekei táplálására egy fejőstehenet vásároljon. Ennek a tehénnek egész évi takarmányát ő szedegette össze. Ha idővel kis földet, néhány száz ölet vagy egy-két holdat is szerezhettek, ezt a kis tehénkét fogta be könnyű kocsiba, és ezzel végezte a földmunkát, hordta terményeit. Mindez hallatlan és szégyenteljes dolog lett volna egy magyar faluban, ahol tehenet egyáltalán nem ígáztak, s a legeltető állattartásban nem is tartották otthon a háznál. A németeknél a nagyobb, telkes gazdák munkaállatként inkább lovat használtak, nehéz, erős, lustamozgású lovakat, melyeket istállón neveltek fel és tartottak. Hosszú fuvarba ezekkel sem mentek soha, és hátalni sem lehetett ezeket, még kevésbé parádés kocsikkal nyargalni. A régi magyar háziállatfajtákból lényegileg egyet sem vettek át. Nem vették át a könnyűjárású, kistermetű magyar parlagi lovat és a durvagyapjas, pödröttszarvú rackajuhot sem. Ennek gyapja és bőre a magyar viselethez volt való: magyar szűrnek, szűrposztónak, gubának, subának. A német telepések polgárosultabb öltözködési kultúrához szoktak. Német juhászok közvetítésével jött Magyarországra a spanyol származású finomgyapjas merinó és más nyugati birkafajta. Ennek gyapja már keresett áru, a finomabb posztó alapanyaga. Ők maguk legfeljebb harisnyát, lábbelit horgoltak a gyapjából. Egyébként a birkákat a disznókkal együtt hajtatták ki a legelőre: nem sokat tartottak belőlük.

A család

A német telepesnél nem találunk összetett családot, több házaspárt egy háztartásban. Az összeírásokban ugyan találkozunk egy telken élő két házaspár feljegyzésével is, ez a szülők és egy nő fiuk egy telken való élését jelzi, de nem biztos, sőt többnyire nincs is erről szó, hogy egy háztartást képeznének. A szigorú törzsöröklési rend szerint ugyanis csak egy fiú öröklí a házat, a hozzá tartozó ingatlanokkal és felszereléssel együtt. Ha a szülők elérték az 50–60 évet, önként átadták a gazdaságot fiuknak, maguknak pedig szerződésileg rögzített járadékot, Auszug-ot biztosítottak: például évente egy vágó disznót, fejenként egy-két mázsa lisztet, naponta egy-két liter tejet, bort, meghatározott mennyiségű babot, krumplit, stb. Rendszerint külön költöztek a hosszú ház végében kialakított kis szoba-konyhába vagy a nagyházzal szemben épített kis Auszugshaus-ba, és többet nem szóltak bele fiuk gazdálkodásába, még akkor sem, ha a könnyű munkákban naponként segítettek is neki. Az öreg gazda készpénzének a biztosítására kapott egy hold takarmánnyal (lóherével, lucernával) bevetett területet. Ezt az öreg gazda kaszálásonként eladta az arra rászoruló, tehenet tartó napszámosnak, kis házasnak (Kleinhäusler), a kapott pénzen vette meg pipadohányát, járt el a borbélyhoz, esetleg – de ez nem illett egy igazi svábhhoz – elment a kocsmába is. A vagyonból nem részesülő többi fiú egy ideig, míg meg nem nősültek, segítettek az otthon maradt testvérnek, aki így gyűjtötte össze azt

az összeget, amit az új egzisztenciát, önálló életet kezdő elköltözőnek kifizetett. Ez néha jelentős összeg volt, amivel egy eladósodott magyar paraszttól házat vagy földet is vehetett. A német telepesek Európa nyugati felének házassági szokásait követték: későn házasodtak, és sokan még nősülésük előtt elköltöztek a faluból. Sokkal több gyermekük volt, mint a 18. század végén egykézésbe kezdő magyaroknak.

A családi munkamegosztásban a telepes németeknél nincsen éles választóvonal férfi és női munkakör között. A nőket nem foglalja le annyira a vászonneműek munkája, mint a magyar asszonyokat. Ha termeltek is kendert és egyes helyeken fel is fonták, de kevés helyen vesződtek a szövésével is. Többször említik leírások, hogy azok a német asszonyok sem értenek a szövéshez, akik magyar falvakban laknak: a magyaroknál nem mehetett férjhez az a leány, aki nem értett a fonáshoz, szövéshez, hímzéshez, aki nem készítette el a maga és az ura minden vászonruháját. A német községekben az örökségből kizárt férfiak nagy része megtanulta a takácsmesterséget, és télen, amikor nem volt lehetősége mezőgazdasági napszámba járni, bérbe szőtte a gazdák lepedőit, zsákjait. A magyar falvakban a díszes mintás szövést is az asszonyok végezték, köztük takács alig élhetett meg. Igaz, a polgárosultabb ízlést követő német viselet már a telepítések idején manufaktúrákban, gyárakban készült nyersanyagokat használt: pamutvásznat, posztót, kékfestőt. A viseleteknek megszűnt a kor és állapotjelző szerepe. Ennek megfelelően egy német nő ruhatára sokkal szerényebb volt egy nála szegényebb magyarénál. A magyar népviseletek a különböző színösszeállítással és díszítéssel a 20. századig jelezték a viselő korát, az évszakot és az ünnepi alkalmat. A német falvakban a polgári divatok következtében sokhelyütt igen korán egyaránt a fekete szín lett az ünnep és a gyász színe, és a hétköznapi sem volt más, mint a használt ünnepi. Nem egy faluban a fiatal lányok és az öreg asszonyok is feketében jártak.

A gyermek a német családban nem volt állatőrző. A kijáró jószágot, ahol volt ilyen, közös, falusi nyájakba hajtották és hivatásos pásztorok kezére bízták. Az állatőrzés tehát nem vonta el a gyermekeket az iskolától, nem is kellett nekik megszokni az állatokkal együtt való kint hálást, a „betyár” életet. Nem szűrrel, hanem dunyhával takarózhattak. Ezzel szemben sokkal korábban befogták őket a mezőgazdasági munkákba. Különösen a szegényebbek, mire sor alá álltak, már minden munkához értettek, és a múlt századi sorozási jegyzőkönyvek szerint sok közöttük a visszeres, a sérvés. Összehasonlítva a hasonlókori magyar vagy szerb fiatalokkal, sokkal előbb végeztek rendszeres izommunkát, míg a magyaroknál és szerbeknél sokkal hosszabban kitolódott a fiatalság gondtalanabb, táncos élete.

Forrás:

História XIV. évfolyam. 3. szám. 1992. 27–29.